

Ирена Шпадијер

Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд
Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија
e-mail: i.spadijer@gmail.com

КАД СУ МОШТИ СВЕТОГА САВЕ ПРЕНЕТЕ ИЗ ТРНОВА У МИЛЕШЕВУ? ФИЛОЛОШКА РАСПРАВА*

Апстракт: Година 1237. широко је прихваћена у науци као време преноса моштију светог Саве из Трнова у Милешево. На основу новог читања извора – Доментијановог и Теодосијевог Житија светог Саве – као и другачијег тумачења података из једног уништеног рукописа предлаже се нешто касније датирање овог важног догађаја.

Кључне речи: Пренос моштију светог Саве, Житије светог Саве, Доментијан, Теодосије

Хронологија везана за светог Саву релативно је добро позната – знају се оквири његовог живота и рада са појединим различитим тумачењем времена рођења или његовог бега са очевог двора на Атос.¹ Томе можемо додати и нека најновија, занимљива преиспитивања времена када је добијена аутокефалност Српске цркве.² Што се тиче Савине смрти, првобитна, 1235. година последњих деценија у науци готово је једногласно замењена 1236.³ Као година преноса његових моштију, међутим, без ваљане аргументације и готово без изузетка, и даље се узима 1237. коју је навео још Љубомир Ковачевић 1879. и, потом, 1885, објављујући дотада непознату Службу преносу моштију светог Саве.⁴ Редови што следе филолошки су прилог разматрању тога питања за које сматрамо да још није у потпуности разрешено.⁵

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, бр. 177003 (*Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура*). Аутор изражава колегијалну захвалност Даници Поповић, Браниславу Тодићу и Небојши Порчићу за подстицајну дискусију у току рада на овој теми.

1 У вези с проблемима биографије светог Саве вид. незаобилазну и данас актуелну студију Симе Ћирковића, са наведеном библиографијом: Ћирковић 1979.

2 О томе Џамић 2015.

3 Анастасијевић 1936; Историја српског народа 1981, 312 (Б. Ферјанчић), 322 (Д. Богдановић); Живојиновић 1998, 96; Бубало 2016, 148.

4 Ковачевић 1879, 359; Ковачевић 1885, 20. – Један од главних Ковачевићевих аргумената за 1237. као годину преноса моштију јесте мишљење да је бугарски патријарх Јоаким, који је у то време био жив, умро 1237. Патријарх Јоаким умро је, међутим, 1246. (Събев 1987, 331–332; тај податак се налази и у Јоакимовом пролошком житију: Стара бугарска литература 1986, 87–88).

5 Једино мишљење, колико је нама познато, које озбиљно оспорава 1237. као годину преноса Савиних моштију, изнео је Бојан Миљковић (Миљковић 2008, 196, 213). О моштима светог Саве вид. пре свега Поповић 2006, 75–95; о преносу његових моштију, са различитих аспеката, вид. и: Маринковић 1987, 127 (где се, без образложења, наводи 1235. као година Савине смрти, а 1237/8.

Најчешће се у помоћ при одређивању хронологије везане за светог Саву призивају његова житија која су саставили Доментијан (1253/1254) и Теодосије (вероватно осамдесетих година XIII века)⁶, често не узимајући довољно у обзир чињеницу да је реч о хагиографским саставима. Житија нису прави историјски извори већ су то дела обележена својеврсним „метафизичким историзмом“⁷ који је у функцији симболичког израза у оквирима хагиографског жанра. Уз то се, неретко, говори о *сведочењу* (Доментијана, Теодосија), чиме се, макар се тај израз користио метафорички, прилично замагљује суштина и пренебрегава факт да је право сведочанство (па чак и заодевено у хагиографију) могло бити једино Доментијаново дело, али не и Теодосијево. Први је аутор, наиме, био ученик и следбеник Савин, а други се упознао са његовим животом преко Доментијановог (вероватно и усменог и писаног) казивања.⁸ Имајући ово у виду, погледајмо „сведочења“ Савиних хагиографа.

Доментијан у Житију светог Саве изричито наводи како је Бог наложио краљу Владиславу да пренесе мошти преосвећенога неколике године после његове смрти:

„По лѣтѣхъ же неколицѣхъ[ъ]. наложи ѿ(о)гъ на срѣдѣцѣ. бл(а)говѣрномѣ краљу владиславѣ. ц(а)р(ѣ)ствоуѣщѣ на прѣстолѣ ѿ(ѣ)ца своего. тако да прѣнесетъ прѣос(вѣ)щеннаго въ свое ѿ(ѣ)гъство... и тѣ самѣ бл(о)гоуб(ѣ)цѣ. великѣ тѣстнѣлѣ с(вѣ)тыхъ(ѣ) цр(ѣ)к(ѣ)вы, и любнѣлѣ(ѣ) с(вѣ)тыхъ(ѣ) слоужнѣлѣ бл(о)гоносныхъ(ѣ) тѣрѣнѣцѣ. и съ избранными слоугами великаго си краиѣвѣства. и съ тѣды преос(вѣ)щеннаго. съ великымъ[ъ] зѣборомъ.“

Самѣ съ ними оплѣтѣнѣ[ъ] се до(у)хомъ(ѣ) с(вѣ)тымъ(ѣ). начеше шѣствіе творитѣ ѿ(ѣ)ца запада къ вѣстоуѣ. не могѣше зрѣти истиннаго пастыра своего. къ странѣ чужден...“ (410, 412)⁹

Када је краљ Владислав са пратњом стигао у Трново и затражио Савине мошти од свога таста, бугарскога цара Калојована Асена (Јована Асена II), овоме бејаше веома тешко јер их није хтео дати, а у томе је имао и подршку својих поданика:

„...не хотѣ прѣос(вѣ)щеннаго ѿ(ѣ)ца гр(а)да своего ѿ(ѣ)пѣст(н)ти. вси же силни болярѣ ц(а)р(ѣ)ства его мали и велици. единог(а)с(ѣ)но въззѣпнише къ ц(а)рю. не ѿ(ѣ)пустили прѣос(вѣ)щеннаго ѿ(ѣ)ца града нѣхъ. и распрѣ велицѣ. и мношѣ мѣлѣхъ бывшии. о словеси томъ и семѣ бл(о)гоубѣцѣ краљу. неослабѣно прѣдѣлѣстѣхъ. и много прилежно м(о)лѣхъ ц(а)ра.“ (414)

Знамо шта се потом десило:

„Бѣ тоу же ношѣ страшное видѣніе видѣ ц(а)рь ѿ прѣос(вѣ)щеннѣмъ. нѣкоего страшна. съ великымъ[ъ] прѣщеніемъ повелѣваѣща емоу. подати просѣхъмѣ прѣос(вѣ)щеннаго тако да идетъ въ свое ѿ(ѣ)гъство: Ико и прѣжде вѣстѣнни ц(а)рь ласкарѣ. избѣщеніе пріе. о поставленіи прѣос(вѣ)щеннаго. тѣжде чюдесны бл(о)гъ въздѣ всѣ сы. и по съдѣрти прославѣае любѣщаго нѣ: И семѣ ц(а)рю прѣщеніемъ запрѣтѣнѣ. ослаби емоу волю срѣдѣ[ъ]нѣ[ъ]ноу. тако да поуститѣ прѣос(вѣ)щеннаго. нти емоу къ свое ѿ(ѣ)гъство...“ (414, 416)

И велѣм тѣпетѣнѣ бывѣ ц(а)рь. о страшномъ видѣніи. и рано призвавѣ зѣта си. краля владислава. и не колебѣнѣмъ болярѣмъ[ъ] и граждѣномъ[ъ] его. повелѣ емоу въззѣти прѣос(вѣ)щеннаго:—“ (416)

као година преноса); Марјановић–Душанић 2009; Половина 2010, 241–251; Бојовић 2017. О преносу моштију као теми српске средњовековне књижевности вид.: Трифуновић 2018.

6 Шпадијер 2010; Тодић 2017.

7 Богдановић 1980а, 72.

8 Шпадијер 2010, 14–15.

9 Наводе из Доментијановог Житија светог Саве доносимо према: Доментијан 2001; број у загради означава страницу у издању.

Потом је краљ Владислав, не часећи часа, обавио све потребне радње и са „својим избраницима“ пренео свето стричево тело у отаџбину – „прѣвѣликимъ[ъ] страхомъ[ъ] одрѣжишы. и съ многымъ[ъ] тѣшаніемъ сего прѣос(вѣ)щеннаго. оумчаше отъ[ъ] града трънова.“ (418)

По Теодосијевом „сведочењу“, прошла је година дана (ѣтоу же мноукшоу¹⁰) од Савиног престављења, када је архиепископ Арсеније изнео краљу Владиславу жељу да се остаци његовог претходника донесу у Милешеву, чиме започиње низ подухвата којима ће Владислав покушати да то оствари. Прва краљева молба бугарском цару бива одлучно одбијена:

„цар же отъ писанїа и отъ посланнаго таковоє прошенїє оумчаша, и зѣло ѿ сѣмь оскръбѣвъ, глагола къ нѣмоу: аще бы светаго и светомоу тѣлоу бесчѣстнѣ и не брѣгомѣ лежати, въ правдоу ками, тако да и почитете, просити би, а по неже въ насъ такоже би и въ васъ самѣхъ покон светомоу о божѣ приидшоу, и въ божїен цркви великоу почитѣнїю, такоже видѣши, светомоу тѣлоу его лежештоу, по что оубо светомоу и намъ троуды даете просеште н?“ (203–204)

Други Владислављев покушај је у Теодосијевом житију поткрепљен и навођењем краљевог усрдног мољења:

„аште есмь обрѣлъ благодѣтъ прѣдъ тобою, мои родителїи, не затвори отъ мене отъчѣскаго благоутробїа, не остави мене скрѣню въ жнѣхъ потапати се. даждь ми светїе мошти светаго господина моего и отъца, да и принесу въ свое отъчѣство.“ (204)

Овога пута бугарски је цар нешто неодлучнији, па му у помоћ притичу патријарх и саветници:

„Цар же недоумѣваше се что сътворитъ, тако царства бо светаго лишиши се нештѣваше, паче же и за не бѣ въ своемъ емоу монастыри положено. призвав же патриарха и своихъ свѣтѣнникъ, и аште подасть светаго, въпрашаше. онѣмъ же никакѣже того сътворити велѣшїи, великоже бо, рече, и градъ въсь и зѣло ѿ сѣмь негодоуютъ“ (204).

Када је одбијен и други пут, краљ Владислав одлучује да ствар узме у своје руке:

„крал же Владиславъ видѣ цара не оумолиша, и что сътворити недоумѣваше се...оумчаша же самъ царь донти и прошенїє свое положити“ (205).

После краљевог доласка у Трново, срдечног сусрета и Владислављеве молитве на Савином гробу, бугарски цар, као и у Доментијановом делу, има виђење у сну:

„въ настоѣщую же ношть сннїи ѣвѣнїемъ образомъ светаго божїи аггелъ цара прѣпирѣаетъ подати светаго, и въ земли людїи своихъ отънесенѣ быти. царь же ѿ сѣмь и зѣло въ оужастѣ бывъ, на оутрїа же призвавъ патриарха и своихъ свѣтѣнникъ, сказаши имъ сннїе видѣнїе. они же истинное видѣнїе и божїе посѣштенїе светаго ради быти глаголаху. много же молише цара, тако подати светаго и въ своа отънесенѣ быти, да не нѣкое, рече, ненадеждно сего ради царствоу ти приложитъ се“ (206–207).

Ситуација која следи релаксација је него код Доментијана и Владислав јавно отвара гроб светитеља. Благоухање и чудесна исцељења привукли су велики број људи, који, уз радосно прослављање, почињу да негодују на свога цара због његове одлуке. Тек тада српски краљ одлучује да са моштима брзо напусти Трново – „еже паче краљъ Владислав оумчаша, и да не како цар расказа се и пакы ожестѣавъ светаго одрѣжитъ оубоавъ се, и въ скорѣ въздвигнути светаго и въ своа понести повелѣвъ.“ (208–209)

Према Доментијановом сведочењу, дакле, неколике године по Савином престављењу краљ Владислав се са великом пратњом упућује у Бугарску, своме тасту,

10 Наводе из Теодосијевог Житија светог Саве доносимо према: Теодосије Хиландарац 1973; број у загради означава страницу у издању.

где ће му саопштити разлоге посете. Писац не говори да ли су у међувремену размењене посланице, али можемо претпоставити да је бугарски владар обавештен барем о будућем доласку ако не и о сврси посете свога зета, који креће на пут без недоумица и без сумњи у успех. Доментијан ведрим тоновима боји полазак српског краља и његове пратње – „И пођоше са радошћу, веселим ногама, хотећи открити пресветло светило на истоку“ („и пондоше съ радостію веселани ногами. на вѣстоѣ прѣсвѣтѣлоѣ свѣтило ѿт[ъ]крити хотеще.“, 413, 412). Теодосије, као што смо видели, казује о два неуспела покушаја краља Владислава и о успешном трећем подухвату, када српски владар долази у Трново. Откуд овакве разлике код два Савина хагиографа?¹¹ Пре него што покушамо да одговоримо на то питање, погледајмо како Теодосије представља неке друге важне ситуације у Савином житију.

Један од првих и најзанимљивијих догађаја у Савином животу – његово бекство од куће на Свету Гору – код Теодосија је много шире приказан него код Доментијана. Није реч само о детаљнијим описима и разуђеној нарацији већ и о додатној аргументацији коју млађи писац уводи. Сличан је случај и са другим епизодама у житију – чудо са Стрезом, са угарским краљем итд.¹² Особито је занимљиво поредити Савино добијање архиепископског чина код Доментијана и Теодосија. И код старијег писца Сава одбија понуду да буде постављен за поглавара Српске цркве, али се убеђивање завршава брзо, већ при првом сусрету са византијским царем. Код Теодосија, међутим, Сава два пута одбија архиепископско достојанство током два сусрета са василевсом. Тек кад после другог убеђивања цар љутито оде, Сава, трећи пут, пристаје. Епизода са преносом моштију код Теодосија готово је идентично конципирана као и ове раније наведене. И у њој налазимо развијену нарацију и аргументацију. Процес траје, поступак (тражење Савиних моштију) градацијски се понавља и тиме се уноси драматичност у приповедање. За разлику од Доментијановог поступка, где све почива на Божјој промисли, па стога не постоји потреба за оправдањем или образлагањем појединих догађаја, Теодосијев стил је битно другачији. Његова специфичност и јесте додатна, књижевна мотивација дешавања и ликова у делу и то је оно што га приближава уметности новог доба. „Дозирана“ фикционалност, која, аристотеловски речено, почива на вероватном и могућем, инсистирање на детаљима и експресивна нарација, доприносе великој уверљивости и лако заводе оне читаоце који у Теодосијевом изразу траже „истините“, стварне чињенице – оно што се догодило, а не оно што се могло догодити.¹³ Није се, заправо, догодило ништа слично, није било више драматичних покушаја добијања моштију. Право сведочење јесте Доментијанов исказ. Само је

11 При анализи описа преноса моштију код различитих аутора треба, свакако, узети у обзир и одређену композициону схему која има устаљена општа места. Према Ђорђу Трифуновићу она овако изгледа: „1) Стање у земљи или крајевима кроз које се или у коју се носе мошти. 2) Сазнање о моштима и рађање идеје, жеље да се пренесу. 3) Тражење дозволе. 4) Истакнути људи одлазе по мошти. 5) Сметња око узимања моштију. 6) Пут моштију са појединостима дочекивања. 7) Излагање у сусрет моштима. 8) Казивање плача (понекад веома дугачког). 9) Поглавар државе и најистакнутије духовне и световне личности сачекују и прате мошти. 10) Полагање моштију у цркву. 11) Похвала. 12) Чудеса.“ (Трифуновић 1990, 286).

12 О Теодосијевом уметничком поступку, разликама у односу на Доментијана, са анализом наведених епизода, вид. детаљније у Шпадијер 2014, 52–57.

13 Сима Ђирковић је то зналачки наслутио: „Лако је могуће да овакве измене стоје у вези са Теодосијевим литерарним поступком, његовим настојањем да пружи уверљивију, животу ближу, појединостима богатију верзију Савиног живота.“ (Ђирковић 1979, 12).

питање кад су отпочели преговори и колико су трајали, односно када су Савине мошти пренете у Српску земљу.

Опште прихваћена година преноса моштију светог Саве из Трнова у Милешеву почива на податку из белешке у пергаментном рукопису бр. 19 старе Народне библиотеке у Београду који је изгорео у немачком бомбардовању 1941. године. О њему је известио Ђура Даничић 1858, наглашавајући како у том „Прологу на кожи“, по њему насталом најкасније у првој половини XIV века, има неколико историјски значајних записа. На л. 59а, на ком се завршава дан 6. месеца маја, стоји:

„Въ снже дньъ с. принесен бысть ѿтъ трьнова града въ славноую лавроу Милешеву краицѣмъ Владиславоу прѣвы архіеп(иско)пъ и господињъ српскіе земліе светы сава въ свое ѿтъство. въ лѣто сѣмѣ. (6742=1234).“¹⁴

Следи Даничићева напомена: „Последній се брой .к. не види добро, па може бити да є и другій. Овай є записъ быо одсеченъ па є садъ пришивенъ.“¹⁵

Године 1885. Љубомир Ковачевић је, издајући Службу преносу моштију светог Саве, коментарисао Даничићево издање записа и изнео своје мишљење, у напомени испод текста:

„У гл. X. стр. 341 објавио је Даничић једну белешку, по којој је тело Савино пренето сѣмѣ. (1234) године. Видећи да Даничић сумња да ли је последњу цифру добро прочитао, отишао сам да и сам видим ту белешку, и том сам се приликом уверио, да је последња цифра .є. (5), те и по томе је извесно да је Савино тело пренето у Србију 1237 године.“¹⁶ Да ли је заиста Љ. Ковачевић јасно разазнао број є (за који је Ђ. Даничић тврдио да се не види добро) или је наслутио знак који сличи к, али који представља логичнију годину преноса с обзиром на то да је свети Сава 1234. још био жив – не можемо знати.¹⁷ Готово пола века после Даничићевог издања, 1905. године, запис је поново објавио Љубомир Стојановић, прихватајући Ковачевићево читање:

„Въ снже деньъ .сѣ. (Маја) принесен бы(с)тъ ѿ Трьнова града въ славноую лавроу Милешеву краицѣмъ Владиславоу прѣвы архіепископъ и господињъ српскіе земліе светы сава въ свое ѿтъство, въ лѣто .сѣ.ѣ.ѣ.є.“¹⁸

Година 1237. опстала је у науци и након прихватања 1236. као године Савине смрти, иако то није имало никаквог смисла. Од Савиног престављења до преноса његових моштију морало је свакако проћи више од једне године – у томе се слажу (иако ствари сасвим другачије приказују) и Доментијан и Теодосије Хиландарац. А тако мисли и Бојан Миљковић, који се, додуше, залаже за 1241. као годину у којој је тело првог српског архиепископа пренето у отачаство. Спорни знак Миљковић је, наиме,

¹⁴ Даничић 1858, 341.

¹⁵ Даничић 1858, 341.

¹⁶ Ковачевић, 1885, 20.

¹⁷ Овде се треба подестити и да је 1237. била последња година у којој је, по Ковачевићевом мишљењу, бугарски патријарх Јоаким био жив. Заједно са Љ. Ковачевићем, запис су гледали и С. Вуловић и Н. Дучић и нашли да стоји сѣмѣ (Динић 1955, 91). Драгутин Анастасијевић је, пак, према томе био резервисан: „Добро би ипак било, да се последњи број те године неким хемиским средством изазове, па да се јасно види, је ли то баш стварно є(5). Јер, како се Даничићу место є’ могло учинити в’?“ (Анастасијевић 1936, 248, 252).

¹⁸ Стојановић, 1905, бр. 4929.

прочитао као „титу“, још једно слово (број) што својим средишњим делом – за који претпостављамо да се једини јасно видео – подсећа на раније ишчитаване знаке.¹⁹

Записи у рукопису бр. 19 говоре о важним датумима српске историје – ту су још и подаци о времену Косовског боја и смрти деспота Стефана Лазаревића – и сви су они тачни, па нема разлога за сумњу када је реч о датуму преноса Савиних моштију. Ако претпоставимо да су записи настали синхроно, онда то није могло бити пре 1427 – године смрти деспота Стефана. Када се палеографски анализирају слова са бројним вредностима која би могла одговарати претпостављеном спорном знаку, онда се може запазити да се „тита“ (Ѣ, Ѧ) у првој половини односно другој четвртини XV столећа (када су записи најраније могли настати), па и касније, састоји од усправнога дела који има облик издуженога, узаног слова „ѡ“, са оштрим врхом (попут готичког а не романичког лука), и водоравне пречкице, која се налази на различитим висинама, па није извесно да може у великој мери подсећати на в или ѓ.²⁰ Један други знак, међутим, који првенствено служи као број, могао се наћи на том месту јер има заједничке елементе са претходно наведенима. То је „зело“ – з односно s (како се чешће испишује од XV века) чија је бројна вредност 6. Управо би з (s) могла бити „карика која недостаје“ у читању спорне године. Ако је у запису стајало „ѡѡs онда би година преноса Савиних моштију била 1238. То је, чини се, време које се поклапа са Доментијановим исказом (Πολ[ι]τ[η]τ[η]ς ἡς νεκοлиц[η]ς[ς]).

Са друге стране, у пролеће 1237. године имао је краљ Владислав проблема на својој западној граници: „Када је херцег Хрватске Коломан (1237) пошао у поход против јеретика (патарена) у Босни, своју успешну акцију проширио је и на суседни Хум, односно на оне делове који су припадали кнезу Тољену, потомку Немањиног брата Мирослава.“²¹ Ово је приморало Владислава да реагује, а у историографији се, због претпостављене 1237. као године преноса, инсистира на Владислављевој журби, како би се уклопила сва та савремена дешавања на међусобно веома удаљеним местима: „Непосредно после свечаног преноса Савиних моштију из Трнова у манастир Милешеву, краљ Владислав хита према Хуму да тамошње поседе заштити од даљих аспирација најближих суседа. Бавећи се на овим границама своје државе, краљ се с војском нашао чак на реци Цетини, што је искористио да се зближи с градом Сплитом. На Цетини је српски краљ 23. јуна 1237. године закључио са становницима Сплита уговор о пријатељству и савезу.“²² Михаило Динић у коментарима свога издања Владислављеве повеље од 23. јуна, иако не сумња у 1237. као добро прочитану годину у запису на изгорелом рукопису бр. 19 старе Народне библиотеке, ипак увиђа проблеме око ове хронологије и згуснутости догађаја: „Ако је датум преноса моштију Св. Саве у Милешеву исправан, значи да је Владислав одмах после повратка из Бугарске морао журно да крене у Приморје.“²³ Као што се види, пролеће 1237. није било згодно време за реализацију преноса Савиних моштију, а могли бисмо претпоставити да су догађаји у Хуму те године можда и омели Владислава у његовим првобитним намерама.

19 Миљковић 2008, 196.

20 „Тита“ има такав облик и раније, у XIV столећу, из кога је, вероватно, потицао сам рукопис. За морфологију слова која се анализирају у раду вид. Ђорђевић 1990; као компаративни материјал, поред бројних рукописних споменика, користили смо описе средњовековних рукописа и палеографске албуме.

21 Историја српског народа 1981, 313 (Б. Ферјанчић).

22 Исто, 313–314; уп. Бубало 2016, 152.

23 Динић 1955, 93.

На овом месту не можемо начелно расправљати о организацији, начинима и трајању путовања у XIII веку, са свим специфичностима када је реч о преносу моштију,²⁴ али можемо изнети неколико претпоставки. Могло би се, тако, претпоставити да се, након пуне две године од престављења светог Саве, у трећој години од његове смрти, реализовао велики и озбиљан подухват који је претходно темељно припремљен.²⁵ Тако би сама акција започела вероватно у рано пролеће 1238. године, одмах по завршетку зиме (када је краљ Владислав са пратњом могао кренути ка Трнову) и трајала најмање око месец и по дана, а вероватно и дуже – до два месеца.²⁶ Савине свете мошти, дакле, пристигле су у Србију 6. маја 1238. године, дана који се надаље обележавао као дан Преноса – „прави пролетњи празник његов“²⁷ и био литургијски прослављан Службом преносу моштију светог Саве.²⁸

У прилогу доносимо снимак записа у хиландарском Шестодневнику Златоустовом (Chil 403) из 1447. године – отприлике из истог времена из којег би могли потицати и записи на рукопису бр. 19 старе Народне библиотеке. У исписаној години, као и у потпису писара Давида, који је изведен тајнописом могу се упоредити слова (знаци) о којима је било речи у овом раду.²⁹

24 О путовањима у средњем веку, уопште и о појединачним аспектима као што су брзина и трајање путовања, постоји богата литература, па овом приликом упућујемо на неке радове, са референтном библиографијом: Le Gof, 163–168; Шкриванић, 1974, 40–42; Н. Порчић, 2004, 183–217; Радић, Петковић, 2011; Поповић 2017. О топосу путовања у средњовековној књижевности Половина, 2010.

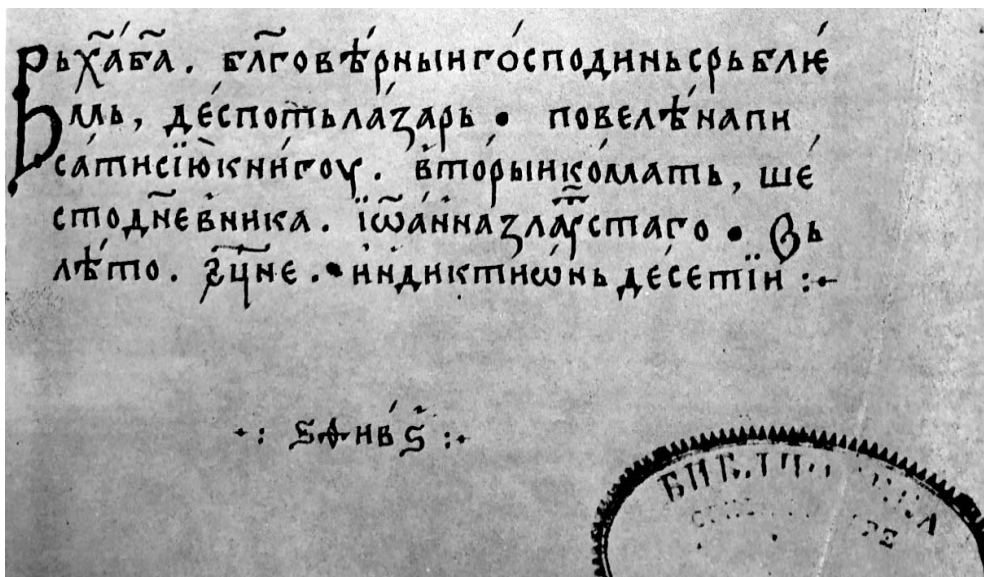
25 Овде не разматрамо стање Савиних моштију у време отварања трновског гроба – о томе је исцрпно писала Даница Поповић (Поповић 2006, 79–82). Не улазимо, такође, ни у сложена питања око времена које је потребно да протекне пре елевације светог тела из гроба. Полазимо од историјских чињеница и праксе која је показала да су то могли бити временски периоди различитог трајања. Тело Стефана Првовенчаног, на пример, који је умро 1227. или 1228. године (Марковић 2009, 14–15, доноси преглед различитих мишљења и ранију литературу) пренето је из Студенице у Жичу свакако пре Савиног првог путовања у Свету земљу 1229. године (Марковић, 14–15; Поповић 2013; у тим радовима наведена је и сва релевантна ранија литература).

26 Подсетимо се податка који наводи свети Сава у Житију светог Симеона – да је Симеон са пратњом, из Студенице у Свету Гору (манастир Ватопед) путовао 25 дана, од 8. октобра до 2. новембра. Растојања између Студенице и Ватопеда, и између Трнова и Милешеве готово су идентична. Драгиша Бојовић (Бојовић 2017) налази изразиту ускршњу симболику и инспирисаност Канонем Пасхе Јована Дамаскина у Доментијановом опису Савине транслације. С обзиром на то да је Ускрс 1238. године падао 4. априла (Grumel 1958, 259) сасвим је могуће да је одабрана скупина (којој се убрзо придружио краљ Владислав) са моштима кренула из Трнова неколико дана по Ускрсу, можда по окончању Светле седмице. Како је светитељево тело преношено на носилима (Доментијан 2001, 416) повратак је трајао знатно дуже од путовања из Српске земље у Бугарску.

27 Димитријевић, 2018 (1935), 49.

28 Служба преносу моштију светог Саве сачувана је у три позна преписа – из 1599/1600, из 1630. и једном препису из 1871. који је начињен са знатно старијег, пергаментног рукописа, вероватно из треће четвртине XIV столећа. Детаљније о овим преписима у: Богдановић, 1980b, 11–13.

29 Снимак је преузет из: Богдановић 1978, бр. 94.

Извори

Доментијан (2001): *Житије светог Саве*. Предговор, превод дела и коментари др Љ. Јухас-Георгиевска, издање на српскословенском др Т. Јовановић, Београд: СКЗ.

Теодосије Хиландарац (1973): *Живот светог Саве*. Издање Ђуре Даничића, приредио и поговор написао Ђорђе Трифуновић, Београд: Ђорђе Трифуновић.

Литература

Анастасијевић, Драгутин (1936): „Свети Сава је умро 1236 године“. *Богословље* 11, 237–275.

Богдановић, Димитрије (1978): *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Палеографски албум*. Београд: САНУ и Народна библиотека Србије.

Богдановић, Димитрије (1980а): *Историја старе српске књижевности*. Београд: СКЗ.

Богдановић, Димитрије (1980b): *Најстарија служба светоме Сави*. Београд: САНУ.

Бојовић, Драгиша (2017): „Доментијанов опис преноса моштију Светог Саве у светлу Христових празника“. *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима XII*, 43–54.

Бубало, Ђорђе (2016): *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића. Књ. I, Од Сабора у Расу до Сабора у Дежеву*. Београд: Филип Вишњић.

Grumel, Victor (1958): *La Chronologie (Traité d' études byzantines I)*. Paris: Presses universitaires de France.

Даничић, Ђура (1858): „Прологъ на кожи“. *Гласникъ Друштва србске словесности X*, 340–349 (прештампано у: *Ситнији списи Ђуре Даничића. III. Описи ћирилских рукописа и издања текстова*. Приредио Ђ. Трифуновић, Београд: САНУ, 1975).

Димитријевић, Стеван (2018): „Празновање 6/19 маја Преноса моштију Светога саве из града Трнова у лавру Милешеву и служба овог празника“. *Гласник Српске православне патријаршије* 16 (1935), бр. 22–23. Прилог. – Цитирано према поновљеном издању: *Служба преносу моштију Светога Саве*. Са српскословенског превео и поговор написао прота Стеван М. Димитријевић. Горњи Милановац: Лио.

Динић, Михаило (1955): „Три повеље из исписа Ивана Лучића“. *Зборник Филозофског факултета*. Књ. III. Универзитет у Београду, 69–94.

Ђорђевић, Петар (1990): *Историја српске ћирилице*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Живојиновић, Мирјана (1998): *Историја Хиландара I. Од оснивања манастира 1198 до 1335. године*. Београд: Просвета.

Историја српског народа (1981): *Историја српског народа I*. Ур. С. Ћирковић. Београд: СКЗ.

Ковачевић, Љубомир (1879): „Неколико хронолошких исправака у српској историји“. *Годишњица Николе Ћуића* III, 356–446.

Ковачевић, Љубомир (1885): „Неколико прилога за црквену и политичку историју јужних Словена“, *Гласник Српског ученог друштва* 63, 1–41.

Le Gof, Žak (2010): *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Маринковић, Радмила (1987): „Доментијанов опис преноса моштију светог Саве из Трнова у Милешеву“. У: *Милешева у историји српског народа*. Ур. В. Ј. Ђурић. Београд: САНУ, 121–135.

Марјановић–Душанић, Смиља (2009): „Реликвије, чудотворења и furta sacra. Прилог истраживању српско-бугарских односа током четврте деценије XIII века“. *Зборник радова Византолошког института* 46, 281–298.

Марковић, Миодраг (2009): *Прво путовање светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*. Београд: Византолошки институт САНУ.

Миљковић, Бојан (2008): *Житија светог Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Београд: Византолошки институт САНУ.

Половина, Наташа (2010): *Топос путовања у српским биографијама XIII века: Доментијан и Теодосије*. Нови Сад: Академска књига.

Поповић, Даница (2006): *Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Поповић, Даница (2013): „Кад је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље? Прилог проучавању владарске 'канонизације' у средњовековној Србији“. *Зборник радова Византолошког института* L, 573–585.

Поповић, Михаило Ст. (2017): *Од Будима до Константинопоља. Via Traiana у светлу путописне литературе у периоду од 14. до 16. века*. Нови Сад: Академска књига.

Порчић, Небојша (2004): „Путовање – Живот у покрету“. У: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, ур. С. Марјановић–Душанић и Д. Поповић. Београд: Слио, 183–217.

Радић, Радивој, Петковић, Радослав (2011): *Средњовековни путовања*. Београд: Службени гласник.

Стара бугарска литература (1986): *Стара бугарска литература. Том четврти. Житијесни творби*. Съставителство и редакција К. Иванова. Софија: Бугарски писател.

Събев, Тодор (1987): *Самостойна народностна църква в средновековна България*. Софија: Синодално издателство.

Стојановић, Љубомир (1905): *Стари српски записи и натписи*. III. Скупио их и средио Љуб. Стојановић. Београд: СКА.

Тодић, Бранислав (2017): „О времену и разлозима писања Теодосијевог *Житија Светога Саве*“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* LXXXIII, 3–20.

Трифунровић, Ђорђе (1990): *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Друго, допуњено издање. Београд: Нолит.

Трифунровић, Ђорђе (2018): „Пренос светитељских моштију као тема српске средњовековне књижевности“. У: Монах Григорије Цамблак, *Слово о преносу моштију свете Петке из Трнова у Видин и Србију*. Горњи милановац: Лио, 13–25.

Ђирковић, Сима (1979): „Проблеми биографије светог Саве“. У: *Сава Немањић – свети Сава. Историја и предање*. ур. В. Ђурић, Београд: САНУ, 7–13.

Цамић, Владимир (2015): „Када је свети Сава постао архијереј?“. Саопштење прочитано на *Шестој националној конференцији византолога*, Београд, 18–20 јун 2015.

Шкриванић, Гавро (1974): *Путеви у средњовековној Србији*. Београд: Turistička štampa.

Шпадијер, Ирена (2010): „Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* LXXVI, 3–16.

Шпадијер, Ирена (2014): *Светогорска баштина*. Београд: Чигоја штампа.

**WHEN WERE THE RELICS OF ST SAVA TRANSLATED
FROM TÄRNOVO TO MILEŠEVA MONASTERY?
A PHILOLOGICAL DEBATE**

The chronology revolving around Saint Sava is relatively well known – the timeline of his life and opus is known, with somewhat different interpretations concerning the saint's year of birth as well as his flight from his father's court to Mount Athos. Along the same lines, the year of Sava's death, which had been initially dated to 1235, in the past several decades, has been firmly set at 1236 in virtually all scholarly circles. The year in which Sava's relics were relocated, however, leaves us with a less clear image of the saint's afterlife: without proper argumentation and almost with no scholarly objections, the year 1237 is still considered to be the year of the holy relics' translation to Mileševa, as per Ljubomir Kovačević's suggestion (1879, 1885).

This paper analyzes the main narrative sources for this event - two *vitae* of Saint Sava written by Domentijan and Teodosije the Hilandarian – in order to offer a possible new reading of the account of Sava's *translatio* (most likely of fifteenth-century provenance), found in a parchment manuscript which was destroyed in the 1941 German bombing of Belgrade. In the light of this research, the year 1238 comes to the fore as the year of the Sava's relic translation from Tärnovó (Bulgaria) to Mileševa (Serbia).